

HALK ETİMOLOJİSİ

Ahmet B. Ercilasun

- Etimoloji için köken bilgisi veya köken bilimi diyoruz. Tuncer Gülensoy'un *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* kitabında birincisi kullanılmış. Acaba halk etimolojisi için de "halk köken bilgisi" diyebilir miyiz, diye düşündüm. Aralık ayında yitirdiğimiz Günay Karaağaç'ın *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*'nü açtım. Günay Hoca "halk köken bilimi" terimini kullanmış bile. İki sütunda da ne olduğunu anlatmış. Oradan kısa bir alıntı yapayım: "Sözlerin seslerindeki benzerliğe aldanarak yapılan köken bilgisi yorumları." Günay Karaağaç, halk köken bilgisi yaklaşımları için şu yargıyı da getiriyor: "Dilciliğin en çetin alanını bir şaka kolaylığına taşımış, kulağı olan herkesin at koşturabileceği bir alan hâline getirmiş"tir. "Ağzı olan konuşuyor." dedikleri gibi "Ağzı ve kulağı olan herkes köken bilgisi konuşuyor." da diyebiliriz. Az sonra biz de işi "şaka kolaylığına" taşırsak şimdiden affola.

İnsanlar sözlerin, özellikle kişi ve yer adlarının kökenlerini hep merak etmiştir. Dolayısıyla bütün dillerde halk etimolojisi örnekleri vardır. "Halk köken bilgisi örnekleri" demek istedim ama bana çok uygun gelmedi. Derken "halk kökenciliği" dökülüverdi klavyemden. Evet, bütün dillerde halk kökenciliği örnekleri vardır. Türkçedeki ilk örnekleri, ilk sözlüğümüz olan *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* (DLT'de) bulabiliriz. Kâşgarlı Mahmut, "Türkmen" maddesinde Türkmen adının kökeni için şöyle diyor:

"Zülkarneyn gelip saçları ve Türk alametleri ile bu insanları görünce, soruşturmaksızın '*Türk mânend*' dedi; anlamı 'bunlar Türklere benziyorlar'dır. Sonra bu isim onlar için günümüze dek kaldı." (Ercilasun – Akkoyunlu, 2014: 520).

DLT'de Zülkarneyn, Büyük İskender için kullanılır. MÖ 330-327 yıllarında İskender Türkmenlerle karşılaşır, onları Türklere benzetiyor ve "*Türk mânend*" diyor. Makedonyalı İskender'i Farsça konuşuran ve

Türkmen adının yarısını Farsça gösteren bu açıklama tipik bir halk kökenciliğidir.

Kâşgarlı Mahmut, tigin unvanlı bir arkadaşının babasına dayandırarak Uygur adının da İskender tarafından konulduğunu yazıyor:

“İskender Uygur vilayeti yakınlarına vardığı zaman Türk hakanı ona dört bin kişi gönderdi. Tolgalarının kanatları şahin kanadı gibi idi. Oklarını öne nasıl atıyorlarsa, arkaya da öyle atıyorlardı. İskender bunları görünce hayretler içinde kalarak *i:na:n xu:z xurend* dedi; yani bunlar kendi kendilerini besleyebilirler; başkalarının yiyeceklerine ihtiyaç duymazlar; çünkü av, onlardan kaçamaz ve istedikleri an onu yiyebilirler. Bundan dolayı vilayet **Xuzxur** adını aldı.” (Ercilasun – Akkoyunlu, 2014: 54-55).

Yine İskender Farsça konuşuyor ve Uygurlara Farsça bir cümleyle isim veriyor. Daha sonra Kâşgarlı *Xuzxur* kelimesinin nasıl *Uygur*'a döndüğünü de bazı ses değişimlerine dayanarak anlatır.

Eski kaynaklarda benzer halk kökencilikleri çoktur. Hele Evliya Çelebi'de pek çok örneğe rastlayabiliriz.

Yukarıdaki örneklerle benzeyen köken bilgilerini eski dönemler için normal karşılayabiliriz. Ancak son zamanlarda bilim adamlarının da benzer yola girdiklerini görünce doğrusu şaşkınlık içinde kalıyorum.

Özellikle çok eski yer ve kişi adlarında bu yola başvuruluyor. *Sumer* ile *Subar* arasında ilgi kurmak, *Subar*'a da “su adamları” anlamını vermek; Sümer tanrısı *An* ile Türkmencede “Cuma” anlamına gelen *Anna* adı arasında ilişki kurmak gibi.

Subar; Sümer, Akat ve Asur metinlerinde geçen; milattan önceki yüzyıllarda Yukarı Dicle taraflarında bulunan bir krallığın ve bölgenin adıdır. Kelimeyi *sub* ve *ar* olarak ikiye bölüp *sub*, Eski Türkçede “su” demektir; *ar* da bildiğimiz “er” kelimesidir, diyerek *subar*'a “su adamları” anlamı verilemez. Bunun yapılabilmesi için *Subar* kelimesinin eski dönemlerdeki anlamının bilinmesi gerekir. Eğer Sümer, Akat veya Asur metinlerinde “Bu kelimenin anlamı su adamıdır.” diye bir cümle olsaydı veya o dönem sözlüklerinde *Subar*'ın anlamının “su adamı” olduğu belirtilseydi *sub* + *er* “su adamı” kökeni doğru kabul edilebilirdi.

Sümer tanrısı *An*'ın anlamı “Cuma” olsaydı bile *Anna* ile ilgi kuramazdık. Çünkü Türkmence *Anna* kelimesi Farsça *Âdine*'den gelir. Nitekim Tatar Türkçesinde de kelime *atna* “hafta” biçimindedir (Öner, 2015). Benzeştirmelerin pek çok olduğu Türkmencede (Azmun, 2021) *Atna* > *Anna* olmuştur.

Köken biliminin temel şartlarından birisi kelimenin anlamının bilinmesidir. Eski dönemlerden kalmış olan yer ve kişi adlarında eğer ismin konulduğu döneme yakın kaynaklarda ismin anlamı verilmişse bu anlama dayanılarak köken bulunmaya çalışılır.

Anlam bilinmeden köken aranmaz. Saussure'den beri çok iyi bilindiği gibi kelime “gösteren” ve “gösterilen” yüzleri ile vardır. Tıpkı kâğıdın var olabilmesi

için iki yüzünün var olması gerektiği gibi. Eski yer ve kişi adları da kendi dönemlerinde şüphesiz anlamları olan kelimelerdi. Eğer kayıtlara geçmemişse tabii ki bu anlamlar bugün için bilinemez hâle gelmiştir.

Eski dönemlerde anlamları kayıtlara geçen iki örnekle durumu açıklayabiliriz.

Örneklerden biri, miladın birinci yüzyılında yaşayan ünlü tabiat bilimci Yaşlı Plinius'ta geçer. Onun kaydına göre şarap tanrısı Dionysos, Azak denizine “denizin anası” anlamına gelen *Temerinda* diyormuş. Anlam “denizin anası” olarak verildiğine göre *temer* ile *deniz* arasında ilgi kurabiliriz. Eski Bulgar Türkçesinde *z* yerine *r* kullanıldığını, *n*, *η* seslerinin de *m* ile temsil edilmiş olabileceğini Türkologlar iyi bilirler. Öyleyse *temer* pekala “deniz”in Eski Bulgar Türkçesindeki biçimi olabilir.

İkinci örnek 12. yüzyıl Bizans yazarı John Tzetzes'te bulunmaktadır. Tzetzes, eski yazarları kopyalayıp onlar üzerinde çalışmış bir bilgidir. Ona göre İskitler Azak denizine *Karpaluk* diyorlarmış ve “onların dilinde bu ad balık gölüne işaret” ediyormuş.

Tzetzes geç dönem yazarlarından olmakla birlikte eski yazarları kopyalayan bir bilgin olduğu için yazdıklarının daha eski bilgileri aktardığı düşünülebilir. Burada da anlamdaki “balık” kelimesinden dolayı yer adındaki *paluk* bölümü ile *balık* arasında ilişki kurulabilir. Nitekim Géza Kuun ile Zeki Velidî Togan iki örnekte de bu ilişkileri kurmuşlardır. Kuun'un çalışması İlhami Durmuş'un *İskitler* (2012) kitabının 185-186 ve 196-197. sayfalarında vardır. Togan için de *Umumî Türk Tarihine Giriş* eserinin 1970 baskısının 35. sayfasına bakılmalıdır.

Subar < *sub er* örneğinde olduğu gibi anlam bilinmeden¹ kökene ulaşmak mümkün olsaydı, Anadolu'daki pek çok eski yer adının kökenlerini rahatça bulabilirdik. İşte hemen aklıma geliveren birkaç örnek:

Muğla < *mug+la*. *Mug*, Moğolcada “mantar” demektir, *+la* da *tuzla* örneğindeki gibi bir yapım ekidir; dolayısıyla *Muğla*, “mantar yurdu” demektir. “İstim arkadan gelsin.” deyip bu ismin Moğollar 13. yüzyılda Anadolu'ya geldikleri zaman konulduğunu da söyleyebiliriz.

Ankara < *ana kara*. Benzerlik bu kadar olur! Ankara, Anadolu'nun tam ortasında olduğuna göre “ana kara” adı da ona pek yaraşır doğrusu. Ortada ünlü düşmesi de zaten çok bilinen bir ses olayı olduğuna göre şüpheye gerek var mı? Kelimenin eski biçimi farklıymış diyenlere de “Asıl eski biçim bu, diğerleri sonradan değişmiş.” deyiveririz.

Hakkâri de *Hak kârı*, yani Tanrı'nın işi olmalı. *Hak*, başta *h* türemesiyle *ak*'tan çıkmış olamaz mı? *Ak* da Tanrı'ya çok yakışır herhâlde. Çok düşünersek *kâr*'a da bir kulüp buluruz elbette.

1 “Anlam bilinmeden” derken tabii ki kelimeyi parçalara bölüp bizim verdiğimiz *sub* “su”, *ar* “er” anlamlarını kastetmiyorum. *Subar*ların yaşadığı dönemdeki veya onlara yakın dönemlerdeki kayıtlarda kelimenin anlamının belirtilmediğini kastediyorum.

Sivas < *su* + *bas*. Eh burası karlı bir memleket olduğuna göre eski dönemlerde de sık sık su baskınlarına uğramıştır. İşe biraz daha bilimsel bir hava katmak için kelimenin aslında *subasan* olduğunu, Türkçede *Yağlıbasan* gibi özel isimler bulunduğunu, *-an* ekinin de düştüğünü söyleyebiliriz.

İzmir < *Smirna* < *Sibir Ana. Sibir / Sabir* Türklerinden bir kam ana gelip bu şehri kurmuş olmalıdır.

Kayseri < *kaysı eriği*. Kayısı bakımından Kayseri'nin Malatya'dan geri kalır yanı var mı? Zaten eski Türkler bu meyvelere hep *erik* diyorlardı: *tüylü erik, sarı erik* vb. Şimdi bu ilimiz kaysısı ile bu kadar tanınmışken Doğu Roma imparatorlarının *kayser* unvanına takılmaya gerek var mı?

Malatya < *mal* + *at* + *ya*. Mal derilen büyükbaş hayvanları ve atı bol olduğu için bu şehre de *Malatya* denmiş olmalı. *+ya* da zaten çok bilinen bir yer eki olduğuna göre mesele yok. Evliya Çelebi merhum, *mal*'ı doğru belirlemiş ama sonra Arapçanın *atiyye*'sine takılıvermiş. Oysa *mal*'ın yanında *at* da çok daha uygun değil mi? Muhtemelen Alp Er Tunga buraya gelmiş, mal ve atların çokluğunu görünce *Malatya* deyivermiş. İskender Farsça konuşur da Alp Er Tunga Latince ek kullanamaz mı?

Örnekleri çoğaltmak mümkün. Ama bu kadar örnekle sanırım ne demek istediğim anlaşılacaktır. Bu arada Sibiry'a'daki bizim Saha Türklerinin oturduğu Yakutistan'a da Rusların neden Yakutistan dediğini öğrenmiş olduk. Meğer orada pek çok yakut madeni varmış.

Latife edelim derken doğru bilgileri de kaçırmayalım. Bir maden türü olan *yakut*'un ilk hecesi uzun söylenir. Saha Türklerinin diğer bir adı olan *Yakut*'un ilk hecesi ise kısa okunur. Tabii ülkenin adında da ilk hece aynı şekilde kısa söylenir.

Eski Türk hakanları meşruiyetlerini, Tanrı'dan aldıkları kuta bağlamışlardır. Ama bazıları da *meşrutiyetlerini* galiba Alp Er Tunga soyundan gelmelerinden almışlardır. 19. yüzyılda ortaya çıkan *meşrutiyet*, bilindiği gibi “*şart*” kelimesinden gelir. Eski dönemlerde Alp Er Tunga soyundan gelmek şart olduğu için bazı Türk hakanları da *meşrutiyetlerini* ona bağlamışlardır.

Eh, hep Türkçede kökencilik yapacak değiliz ya. *Meşrutiyet*'i biz icat ettiğimize göre onun kökenini bulmak da bize düşer. *Meşruiyet*'in kökeni ise biraz netame-
li. İyisi mi ona hiç girmeyelim.

Kaynaklar

Azmun, Yusuf, *Türkmencenin Sesleri ve Yazımı Üzerine*, Kutlu Yayınevi, İstanbul 2021.

Durmuş, İlhami, *İskitler*, Ankara, Akçağ Yayınları, Ankara 2012.

Ercilasun, Ahmet B. – Akkoyunlu, Ziyat, *Kâşgarlı Mahmud – Dîvânü Lugâti't-Türk – Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Öner, Mustafa, *Kazan – Tatar Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

Togan, A. Zeki Velidî, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.